

KEREKES GÁBOR*

A modern magyarországi német irodalom. Alkotók, témák, motívumok, narratívák és formák 1945-től máig

German literature in modern Hungary. Authors, themes,
motifs, narratives and forms from 1945 to the present

ABSTRACT: The modern literature of Germans in Hungary is the literature of the descendants of Germans who arrived in Hungary in the 17th and 18th centuries. It is not based on the German-language urban bourgeois literature that existed in Hungary until the mid-20th century. This literature began in the 1970s, with the first German-language volume appearing in 1974. It has two main themes: the German language and the Hungarian homeland. While the language is German, the homeland is clearly Hungary.

KEYWORDS: Germans in Hungary, modern literature, language, homeland

A tanulmány célja, hogy a kortárs magyarországi német irodalmat a magyar közönségnek bemutassa. E célkitűzés mindjárt az elején magyarázatra szorul, ugyanis nem egyértelmű az 1945-ös dátum, ami inkább történelmi korszakhatár, így nem a reális irodalmi folyamatok 1967-es elindulását jelzi; a német nyelv és identitás kérdése és összefüggései is definíciós kényszert hoznak; a besorolásokat is – mennyiben német, mennyiben magyarországi stb. – pontosítani kell, és ekkor még csak a keretek leírását adtuk meg, következik a formák és narratívák elemzése. A mai magyarországi német irodalom kis irodalomnak tekinthető, egy jó tucatnyi alkotó sorolható ide. Ám ennek ellenére jelen vannak Magyarország kulturális életében, az identitás egyik hordozójává váltak, és némi nemzetközi kisugárzásuk is van. Ezért is érdemes foglalkozni e kis irodalommal.

* Kerekes Gábor irodalomtörténész, az ELTE BTK Német Irodalom és Kultúra Tanszék docense. E-mail: Kerekes.gabor@btk.elte.hu; ID: 0000-0001-9943-747X

Svábok vagy magyarországi németek?

A magyarországi német irodalom vizsgálata esetében első lépésként érdemes tisztázni a „sváb” és a „magyarországi német” kifejezések között feszülő különbséget. Magyarországon, különösen a többségi nemzet körében a „sváb” jelző gyakran a „magyarországi német” szinonimájaként használatos. Ennek történelmi magyarázata van, ugyanakkor ez a megnevezés nyelvészeti, dialektológiai szempontból mindenképpen félrevezető. A magyarországi „svábok” esetében azt is sokan feltételezik, hogy könnyedén megértik a németországi Schwaben (Svábföld, ma Baden-Württemberg tartomány része) beszélőit, noha ez teljes mértékben ritkán igaz. A jelenkori magyarországi „svábok” között alulreprezentált az alemann eredetű sváb nyelvjárás; a magyarországi német nyelvjárások tipológiai szempontból többnyire bajor vagy frank nyelvjárások.¹ A „sváb” elnevezés a III. Károly, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt, a 17. század végén és a 18. század folyamán lezajló szervezett betelepítések során az első hullámban Schwabenből érkező német ajkú telepesek származása és nyelvjárása okán lett minden később érkező német betelepülőre és leszármazottaikra kiterjesztve. E tanulmány a pontosság érdekében a „sváb” jelző helyett következetesen a „magyarországi német” megjelölést használja.

Kit nevezünk magyarországi német szerzőnek?

A magyarországi német szerzők meghatározása során elsődleges szempont az alkotás nyelve. Jelen tanulmányban a modern magyarországi német irodalmat azok a szépirodalmi művek képezik, amelyeket a II. világháború után Magyarországon német nyelven írtak olyan szerzők, akik a magyarországi német kisebbség tagjainak vallják magukat, Magyarországon szocializálódtak, itt éltek vagy huzamosabb ideig itt tartózkodtak.

Igy például, bár Kalász Márton (1934–2021) költő és író kiemelkedő személyisége a magyarországi német közösségnek, ám nem tekinthető a magyarországi német irodalom képviselőjének. *Téli bárány* című regénye magyar nyelven íródott, és a mű a magyarországi német főszereplő magyar közösségbe való integrációját ábrázolja. A regény értékes betekintést nyújt a magyarországi németek életébe, azonban a nyelve okán a magyar irodalomhoz tartozik, nem pedig a magyarországi német irodalomhoz. Kalász Márton, aki soha nem tartotta magát német írónak,

¹ A magyarországi német nyelvjárások és beszélőik jelenkori helyzetéhez vö. Knipf, Elisabeth – Müller, Márta: Aktuelle Fragen der deutschen Minderheitenforschung in Ungarn. *Linguistica*, 60(2), 2020. 65–78.; valamint Knipf, Elisabeth – Müller, Márta: Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM). In: Lenz, Alexandra N. – Stöckle, Philipp (Hrsg.): *Germanistische Dialektlexikographie zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2021.

írásaiban tudatosan döntött a magyar nyelv mellett, mert úgy érezte, csak ezen a nyelven képes autentikus irodalmi alkotásokat létrehozni. A *Téli bárány* német fordítását Paul Kárpáti készítette.

Balogh Róbert (szül. 1972) munkái hasonló képet mutatnak. Magyarországi német gyökerei ellenére *Schvab evangéliom* (2001), *Schvab legendárium* (2004) és *Schvab diárium* (2007) című trilógiája magyarországi német témájú magyar irodalom. A trilógia címében szereplő „Schvab”, amely a német és magyar helyesírás keverése, a szerző tudatos távolságtartását jelzi a magyarországi német örökségtől. A trilógia magyar nyelvű szemléletmódjával és stílusával a magyar irodalom része, még akkor is, ha néhány német nyelvű kifejezés is megjelenik benne.

A származás önmagában nem alapja egy szerző irodalmi besorolásának. Ha ez az érv érvényesülne, akkor Gárdonyi Gézá, Márai Sándort vagy Herczeg Ferencet sem tekinthetnénk magyar íróknak, hiszen mindannyian német nyelvű családból származtak, és gyermekkorukban elsősorban németül beszéltek. Mégis a magyar irodalom kiemelkedő alakjai, és kétséget kizáróan magyar írók. Hasonlóképpen Elmer István vagy Ircsik Vilmos magyar nyelven alkotott művei is a magyar irodalom részét képezik, bár írásaikban a magyarországi német közeg is megjelenik.

A határon túli magyar kisebbségi irodalom példája tovább erősíti ezt az álláspontot: a magyar nyelvű műveket magyar (kisebbségi) irodalomként tartjuk számon, míg a román, szerb, horvát vagy szlovák nyelven írt magyar témájú alkotásokat nem.

A régebbi magyarországi német irodalom tudományos vizsgálataiban a német nyelv használatának kérdése evidencia,² és a modern magyarországi német irodalom elemzéseiben is domináló szempont. Szabó János,³ Horst Lambrecht,⁴ Anton Scherer,⁵ Pável Rita,⁶ Helmut Herman Bechtel és Szendi Zoltán⁷ egyaránt azon az állásponton vannak, hogy a magyarországi német irodalom csak német nyelven

² Vö. Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története (a legrégebbi időktől 1848-ig)*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926; valamint Tarnói, László: *Schnittpunkte. Literarisches Leben des deutschsprachigen Ungarn um 1800*. Budapest – Párizs: L’Harmattan, 2020.

³ Szabó, János: *Die ungarndeutsche Gegenwartsliteratur*. In: Gottzmann, Carola L. (Hrsg.): *Unerkannt und (un)bekannt. Deutsche Literatur in Mittel- und Osteuropa*. [Felismeretlenül és ismeretlenül. Német irodalom közép- és keleteurópában]. Tübingen: Francke, 1991. 291.

⁴ Lambrecht, Horst: Anmerkungen zur ungarndeutschen Literatur nach 1945. *Neue Zeitung* 15. Juni 2001, Nr. 24. 11.

⁵ Scherer, Anton: *Geschichte der donauschwäbischen Literatur von 1848 bis 2000*. Graz: Donauschwäbische Kulturstiftung, 2003. 72.

⁶ Pável, Rita: *Entwicklungsgeschichtliche Erwägungen zur ungarndeutschen Literatur mit besonderer Berücksichtigung auf die zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Budapest, ELTE, diszertáció, 2006. 16–17.

⁷ Bechtel, Helmut Hermann – Szendi, Zoltán: *Tradition und Modernität in der ungarndeutschen Literatur*. 2014. <http://lehrbuch.udpi.hu/> (Utolsó letöltés: 2022. november 11.) valamint:

létezhet. Erika Regner⁸ vizsgálatai ugyanezt az álláspontot támasztják alá kimondatlanul is. E megközelítés alapján vizsgálja a magyarországi német irodalmat.

A modern magyarországi német irodalom kezdetei

A magyar történelem folyamán a magyarság és a német nyelvterületek között folyamatos volt a kapcsolat. Magyarországon Szent István uralkodása óta éltek német ajkú közösségek. Ez a közösség az évszázadok folyamán saját irodalmat is alkotott. A magyarországi színjátszás kezdetei szintén szorosan összefonódtak a német nyelvvel. Ennek ellenére a modern magyarországi német irodalom – amely elsősorban a 18. század óta betelepült németek utódainak irodalma – nem táplálkozik ebből a hagyományból. Ennek oka abban keresendő, hogy a korábbi német nyelvű irodalom, színjátszás, újságírás, valamint a könyvkiadás elsősorban a német nyelvű polgárság kulturális teljesítményét tükrözte. Ez a polgárság a 19. század végére fokozatosan asszimilálódott a magyar kultúrához és nyelvhez, majd a 20. század folyamán szinte teljesen eltűnt. Jól illusztrálja ezt a változást Fejtő Ferenc 1947-es *Heine* című műve, amelyben Heine verseit még németül idézi. Az 1998-as újrakiadásban azonban a mű már csak magyar fordításban közli ezeket az idézeteket. A II. világháború idején és azt követően a német ajkú magyarországi polgárság viszonya a német nyelvhez és kultúrához alapvetően megváltozott, fokozatosan elfordult attól. A világháborúig a kétnyelvűség lételeme volt ennek az irodalomnak, amely a 19. századra és a *Pester Lloyd* körére nyúlik vissza.⁹

Mindenképpen kihangsúlyozandó, hogy a német irodalomnak Magyarországon komoly tradíciója volt a dráma műfajában,¹⁰ ami azonban a 19. század második felére elhalt, és azóta sem támadt fel. 1945 után már végképp semmilyen nyoma nem létezett ennek a hagyománynak.

Így a 20. század elejétől napjainkig a magyarországi német értelmiség fejlődésében és történetében nem állapítható meg folytonosság. Már az 1920-as években is a magyarországi németek mindössze körülbelül 4%-a tartozott az értelmiségi réteghez. Ezt az arányt tovább csökkentette az a folyamat, melynek során a magyar

Bechtel, Helmut Herman: *Eine interkulturelle literarische Landschaft. Die Repräsentationen des Fremden in der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur*. Hamburg: disserta, 2018. 77–83.

⁸ Regner, Erika: *Ungarndeutsche Literatur. Neue Perspektiven?* Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bécs: Peter Lang, 2014.

⁹ E problematika taglalását vö: Balogh F. András: *Literatur und Deutschsprachigkeit im Pester Lloyd (1853–1944)*. In: *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Hg. von Mira Miladinović Zalaznik, Peter Motzan, und Stefan Sienerth. München: IKGS-Verlag 2007. 409–417.

¹⁰ Ld. Balogh, F. András Tarnói – László (szerk.): *Die täuschende Copie von dem Gewirre des Lebens. Deutschsprachige Dramen in Ofen und Pest um 1800*. Budapest: Argumentum 1999 (Deutschsprachige Texte aus Ungarn 2).

állam az asszimiláció lehetőségét kínálta fel számukra, ezzel elősegítve társadalmi felemelkedésüket – és visszaszorítva német identitásukat. A helyzetet tovább súlyosbította a II. világháború és az azt követő kommunista hatalomátvétel, amely szinte teljesen felszámolta a német értelmiséget Magyarországon.¹¹

Szociokulturális szempontból azok a magyarországi németek, akik anyanyelv-ként elsajátított német nyelvjárásukat továbbra is beszélték, ragaszkodtak ahhoz a hagyományos falusi és paraszti kultúrához, amelyben az irodalom és az olvasás nem játszott kiemelkedő szerepet. Német identitásuk a német nyelvű istentiszteletekben, a fűvőszében, a néptáncban és a népviseletben öltött vagy ölthetett testet.

A 20. század közepére már nem lehetett folyamatában felvázolni a magyarországi német irodalmi hagyományt, ez fokozatosan eltűnt. Felszámolóddott az a kulturális környezet, amelyet a német nyelv iránt pozitív attitűdöt mutató magyarok, a magyarországi németek és a magyarországi zsidóság egy része közösen támogattak. A 20. század elején még jelen lévő német nyelvű irodalom kultúrája a társadalmi változásokkal együtt végleg megszűnt.

Az 1950-es és 1960-as években a magyarországi németek számára szinte elképzelhetetlen volt a német (anya)nyelvű nemzetiségi kultúra ápolása. Különösen igaz volt ez az irodalomra, amelyet a Magyar Népköztársaság kultúrpolitikája hosszú időn át nem támogatott. Míg a fűvőszene és a néptánc a magyarországi német kultúra megtűrt elemei voltak, a kimondottan a német nyelvhez kötött irodalmi kezdeményezések rendre akadályokba ütköztek. Bár az 1949-es alkotmány minden nemzetiség számára egyenlő jogokat garantált, ezek a jogok egészen 1955-ig csupán elvi szinten léteztek.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségén belül 1972-ben létrejött a *Német Nyelven Írók Szekciója* (*Sektion der Deutschschreibenden*), amely a magyarországi németek irodalmi tevékenységét kívánta összefogni. Ez a szekció tekinthető az 1990-ben megalakult *Magyarországi Német Írók Szövetsége* előfutárának, amely 1992-ben a képzőművészek előtt is megnyitotta kapuit, és *Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége* (*Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler, VUdAK*) névvel az írók és képzőművészek mindmáig jól működő szervezetévé vált.

A német nyelvű irodalom újrakezdése azonban rendkívül nehéz volt. A korábbi gyűjtemények – népmesék, gyermekdalok és legendák – mellett alig létezett irodalmi hagyomány. A német nyelvű irodalmi élet fellendítésére tett első felhívás, a *Ragadjatok tollat! (Greift zur Feder!)* címet viselő pályázat 1973-ban indult, a rákövetkező évben megjelent az első, magyarországi német szerzők modern szövegeit tartalmazó gyűjteményes kötet. Bár utólag zökkenőmentesnek tűnhet ugyan a folyamat, ma mégis megállapítható, hogy az 1970-es évek elején a helyzet

¹¹ Ld. Spannenberger Norbert: A magyarországi németek politikai mobilizációja. In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Budapest: Argumentum, 2020. 126–142.

rendkívül kritikus volt. A pályázat előtti évtizedekben alig születtek Magyarországon német nyelvű irodalmi szövegek, folyóiratok, ilyen profilú kiadók nem működtek, az irodalomnak egyáltalában nem volt megjelenési helye. Friedrich Wild 1972-es újságcikke törte át a gátat, amely *Német Nyelven Írók Szekciója: Ragadjatok tollat! (Sektion der Deutschschreibenden: Greift zur Feder!)* címmel a *Neue Zeitung* [Új Újság] című magyarországi német hetilapban jelent meg. Az írás jól példázza az akkori kihívásokat. Wild optimista hangvételű írása szerint ugyanis „legalább 200-250 ember írt irodalomról, néprajzról, nyelvjáráskutatásról és egyéb témákról német nyelven”, de ezek jelentős része klasszikus értelemben nem volt irodalmi alkotásnak nevezhető.¹² A magyarországi német irodalom számára ekkor csupán a *Neue Zeitung* és a pécsi rádió német nemzetiségi műsorai biztosítottak csekély megjelenési felületet.

A *Neue Zeitung* 1973-ban felhívást tett közzé, átvéve Wild említett cikkének címét. A cím különben belesimult az NDK dogmatikus irodalompolitikájába, amely 1959-ben meghirdette a „bitterfeldi utat”, a munkások életét tükröző mimetikus irodalom kívánalmát. *Ragadj tollat, pajtás! (Greif zur Feder, Kumpel!)* lett az NDK-s jelszó,¹³ ami új életre kelt Magyarországon. A felhívás arra ösztönözte a magyarországi németeket (írókat és laikusokat), hogy német nyelvű irodalmi műveket alkossanak. Első eredményként egy évvel később, 1974-ben megjelent a *Mély gyökerek (Tiefe Wurzeln)* című antológia, amely 13 szerző művét hozta. Ez az antológia tradíciót teremtett, felpezsdítette a magyarországi németek irodalmi életét. Wild 1972-es helyzetértékelése és az 1973-as felhívás nélkül valószínűleg elmaradt volna az irodalmi élet kezdeti lökése, és ezzel együtt a későbbi fejlődése is. Az elszigetelten, csak önmaguknak író emberek így egymásra találtak, és beindult a fejlődés.

Amennyiben összehasonlítjuk az 1973-as felhívás díjazottjainak listáját a *Mély gyökerek* szerzőinek a nevével, észrevehetjük, hogy a négy kategóriában (próza, vers, tájnyelvi szöveg és riport) kiosztott fődíjra benyújtott három pályamű közül Georg Wittmann (1930–1991) *A fababa (Die Holzpuppe)* című műve nem került be az antológiába, ahogy a két tájnyelvi szöveg és riport díjazott műve sem. Ennek az oka, hogy a tájnyelvi szövegek és riportok a magyarországi németek hagyományos vidéki kultúrájához kapcsolódtak, míg a kötet szerkesztői óvatosan magyarországi németek modernebb, urbanizált képét kívánták bemutatni – összhangban a korabeli magyar állami kultúrpolitika elvárásaival. Wittmann művének kihagyása érthető, mivel a történet, amely a magyarországi németek generációkon átívelő nehézségeit úgy tárta fel, hogy nem tükrözte a marxista történelemszemléletet, veszélyeztethette volna a kötet megjelenését. A beküldött pályamunkák színvonala széles spektrumot ölelt fel, ami azt is jelentette, hogy az antológiában szereplő

¹² Wild, Friedrich: Sektion der Deutschschreibenden. Greift zur Feder! *Neue Zeitung*, 18. Februar 1972. Nr. 7. 2.

¹³ Greift zur Feder! *Neue Zeitung*, 12. Januar 1973. Nr. 2. 5.

szerzők közül sokan nem is folytatták tovább irodalmi pályafutásukat. Ennek ellenére a kötet fogadtatása Magyarországon pozitív volt, hiszen az a magyarországi németek megbecsülésének a jele lett.

Az irodalmi hagyományozódás érdekes kérdés, ezért érdemes egy pillantást arra a tényre vetni, hogy a megjelentetett szövegek – és nyilván a szerzők – mely irodalmi korszakokra és alkotókra alapoztak. Ugyanis az antológia szerzői nem álltak kapcsolatban egymással, irodalmi élet nem volt, így divatok sem lehettek, irodalmi iskolázottságuk sem volt, a legtöbbjük meg teljesen autodidakta volt. A kötetben található rövid bemutatkozások, valamint a későbbi interjúk és nyilatkozatok alapján egyértelművé vált, hogy a szerzők irodalmi munkáját a következő példaképek és irodalmi modellek alakították:

- *Engelbert Rittinger*: Gorkij, Heine, Schiller, Uhland, Lenau, Eric Knight
- *Josef Mikonya*: Heine, Thomas Mann, Stendhal, Balzac, Hugo, Zola, Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj, Csehov, Gorkij, Solohov, Petőfi, Kodály, Váci Mihály
- *Georg Fath*: Heine (*Dalok könyve*), Uhland, Schiller, Goethe
- *Valéria Koch*: Karajan, Vivaldi, Goethe (*Faust II, Dichtung und Wahrheit*), Schiller (*Don Carlos*), Mozart, Rilke, Hölderlin, Sarah Kirsch, Picasso, Lenau, Rosa Luxemburg, Broch, Wittgenstein, Heidegger, Kraus, Musil, Th. Mann, Hegel, József Attila, Pilinszky, Trakl, Walther von der Vogelweide, Ingeborg Bachmann („*In memoriam Rilke*”, Kalász Márton fordításában)
- *Erika Ats*: Weöres Sándor
- *Ludwig Fischer*: szerb képes történetek, magyar krimik, *Robinson Crusoe*, Gárdonyi (*Egri csillagok*), Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gorkij, Howard Fast, Mozart, Beethoven, Haydn

Különösen figyelemre méltó, hogy a magyarországi német írók által említett példaképek közül csupán három – Sarah Kirsch, Weöres Sándor és Howard Fast – voltak még életben az említésük idején. Közülük csak Kirsch tekinthető kortárs német költőnek, ő 1977-ig az NDK-ban élt, majd az NSZK-ba távozott. A magyarországi német írók számára az irodalmi referenciák legnagyobb része 19. századi alkotók munkáira épült. Csupán Valeria Koch említett 20. századi inspirációkat, ő germanisztikai tanulmányai révén ismerkedett meg a modern német és osztrák irodalommal. A 20. századi irodalom, különösen az 1945 után született szerzők munkái gyakran érthetetlenek és idegenek voltak az 1945 előtt született írók számára. Georg Fath (1910–1999) például így nyilatkozott a modern irodalomról: „A mai íróktól nem sokat tudok tanulni. Egyszerűen nem értem őket”.¹⁴

¹⁴ Metzler, Oskar: *Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1985. 59.

Az idősebb generációhoz tartozó szerzők az irodalom intuitív megközelítését képviselték, amelyben a hagyományos irodalmi formák és műfajok megőrzését tartották a legfontosabbnak. A nyelvi és formai kísérletezést idegennek érezték, és irodalomelméleti kérdésekre gyakran kitérő válaszokat adtak, mint például Engelbert Rittinger (1929–2000) is.¹⁵ A prózaíró Ludwig Fischer (1929–2012) egy interjújában következőképpen fogalmazott:

„Valójában már korábban is szerettem volna verseket írni. De Kalász Márton Somberek-ből, aki Magyarországon ismert lírai költő és akivel konzultáltam, azt tanácsolta, hogy ne írjak verseket, mert a modern költészet egészen másképp épül fel, mint amit én tudnék csinálni.”¹⁶

A magyarországi német irodalom nyelve

A magyarországi német irodalom túlnyomórészt nem a kisebbség mindennapi életében használt német nyelvjárásokban, hanem a sztenderd német nyelven íródik. A már említett első modern magyarországi német nyelvű könyv, a *Mély gyökerek* című antológia például egyetlen tájnyelvi művet sem tartalmaz. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a modern magyarországi német irodalomban ne lennének tájnyelvi alkotások: 1989-ben jelent meg például *A megtalált nyelv (Tie Sproch wiedergfune)* című antológia, amely kizárólag tájnyelvi szövegeket tartalmaz. Azonban fontos figyelembe venni, hogy ritkák azok a művek, amelyek a szülői nemzedéktől örökölt, és esetenként az olvasók által is használt helyi dialektusokra építenek. Még a szájhagyomány útján átörökített, eredetileg tájnyelvi alkotásokat is gyakran lefordították publikálás céljából német köznyelvre, mint például az 1984-es *Az ördögcsúcs (Der Teufelsgipfel)* című mesegyűjteményt és az 1991-es *Elveszett kincsek nyomában (Auf der Spur verborgener Schätze)* című, magyarországi német mondákat tartalmazó kötetet.

A modern magyarországi német irodalom összes antológiáját¹⁷ részletesen átvizsgálva megállapíthatjuk, hogy *A megtalált nyelv* címűt leszámítva a nyelvjárás mindig kisebbségben volt. Jellemző adat ennek a tendenciának a bizonyítására az 1984-es *Évgyűrűk (Jahresringe)* című antológia, amely 383 oldalnyi terjedelmével a legvaskosabb gyűjtemény. Ebben a kötetben is csak 26 tájnyelvi mű jelenik meg, így egyértelműnek tetelezzük, hogy a magyarországi német irodalom a sztenderd német nyelvet preferálja a nyelvjárással szemben, miközben az alkotók ismerik és használják is a tájnyelvet, tudnának alkotni regionális nyelven is. A magyarországi

¹⁵ Metzler, 1985. 47.

¹⁶ Metzler, 1985. 73.

¹⁷ Az antológiák az 1989/90-es politikai változásokig a magyarországi német irodalmi művek legfontosabb megjelenési formái voltak.

német irodalomban nem a sztenderd német nyelv alkalmazása a figyelemre méltó, hanem az, hogy ennyi nyelvjárási szöveg egyáltalán megszületett. A nyelvjárást mint nyelvi eszközt a komikum ábrázolásával az 1973-as pályázati kiírás kötötte össze. A *Neue Zeitung* bár gyakran idézett, de ritkán teljes egészében elemzett felhívása a beküldendő irodalmi művek nyelvváltoztatát is előre meghatározta. A beküldendő szövegeket a pályázatban négy kategóriába sorolták: „I. Elbeszélés, novella vagy kisregény”, „II. Vers” és „IV. Riportok” kategóriák mellett volt egy harmadik kategória is, amely a következő címet viselte: „III. Mulatságos történetek és jelenetek nyelvjárásban.” E kategória leírása a következőképpen hangzott:

„Ebbe a kategóriába a mindennapi élet egyszerű, vicces, a szerző helyi tájszólásában megírt eseményeit várjuk. A szövegek hossza 3-5 oldal lehet. Ide tartozhatnak például a következő típusú írások: viccek, amelyeket a nagyapától hallottunk, humoros esetek, amelyek a családban, a TSZ-ben vagy a munkahelyen történtek.”¹⁸

Így a kezdetektől fogva világossá vált, hogy a nyelvjárásnak egyértelműen vicces, szórakoztató konnotációja van. A komoly és tragikus témák így a sztenderd nyelv számára voltak fenntartva, ami teljes mértékben megfelelt a német nyelvterület kulturális és irodalmi hagyományainak, és amely modellt a magyarországi németek is követték. Németországban a nyelvjárás soha nem volt, és ma sem a magas irodalom nyelve, hanem a sztenderd német. Német irodalmi művekben találkozhatunk nyelvjárásban beszélő szereplőkkel, ám inkább mellékszereplőként, jellemzően a „komikus figura” szerepében. Még a szereplőket kigúnyoló *Molière*-féle komédiáktól elhatárolódó Gotthold Ephraim Lessing sem riadt vissza attól, hogy a szász nyelvjárást humoros eszközként használja a *Minna von Barnhelm* című vígjátékában. Az ő műveiben sem találkozunk olyan központi szereplőkkel, akik nyelvjárásban beszélnek, ahogyan Goethe műveiben sem, aki frankfurti nyelvjárást beszélt, és Schiller műveiben sem, aki szóban (alemanni) svábot, azaz *Schwäbisch*t használt.

Thomas Mann *A Buddenbrook-házában* a lübecki köznép nyelve az északnémet marad, és a müncheni Alois Permaneder karaktere, aki bajorul beszél, szintén komikus figuraként jelenik meg. Néhány kivételtől eltekintve, mint Fritz Reuter, aki északnémet, „Niederdeutsch” nyelvjárásban írt, a német irodalomtörténetben csalódás érte azokat a szerzőket, akik elhatározták, hogy nyelvjárást használnak komoly műveikben. Gerhart Hauptmann például a *Takácsok* című művében először a sziléziai német nyelvjárást („Schlesisch”) használta, de a berlini közönség a furcsa nyelvezet miatt látogatta a darab előadásait, ezért Hauptmann-nak át kellett írnia a szöveget. A nyelvjárás szerepe a német nyelvű irodalomban a 21.

¹⁸ Greift zur Feder! *Neue Zeitung*, 12. Januar 1973. Nr. 2. 5.

század elején is változatlan maradt annak ellenére, hogy a regionalitás, a regionális nyelvhasználat az irodalmi berkekben is egyre inkább elfogadottá vált.

A nyelv mint motívum és téma a magyarországi német irodalomban

A modern magyarországi német irodalom már indulásakor is és a kortárs szövegekben is központi témaként tárgyalja a német nyelvhez való viszonyt, annak használatát és megőrzését. Az első, már említett magyarországi német nyelvű antológia nyitó művében Engelbert Rittinger *Tollat ragadtam... (Ich nahm die Feder...)* című versében a következő sorok olvashatók:

Ó, nehezen tudom begyűjteni a szavakat,
nem akarnak egymásra találni,
a szavak zsákja majdnem üres –
csak gyakorolni kellene...

Ach, mühsam bring' ich Worte her,
sie wollen sich nicht fügen,
der Sack der Wörter ist fast leer –
man müßte es bloß üben...

A legszebb örökségem,
amit svábként kaptam,
a drága anyanyelvem,
ajándékba kaptam a szüleimtől.

Meines Erbes schönste Sach',
die ich bekam als Schwabe,
das ist die liebe Muttersprach',
als meiner Eltern Gabe.¹⁹

Az anyanyelv fontosságát hangsúlyozó vers központi helyet kapott a kiadványban. A lírai én a „szavak zsákjának” kiürülését, vagyis a nyelv „elvesztését” konkrétan nem válaszolhatta meg, ugyanis az 1970-es évek elején még nem lehetett bírálni és felelőssé tenni az állam által folytatott következetes magyarosítási politikát.

E tabu tükrében az „anyanyelv” hangsúlyos kiemelése a versben figyelemre méltó, hiszen a német anyanyelv, a nyelvjárás megőrzésére tett felhívás bátor cselekedetnek számított. Bár a jelmondatok, a deklarációk szintjén az anyanyelv megőrzése az állami kisebbségpolitikával összhangban állt, de végső soron mégis szemben állt a magyarországi németek teljes asszimilációjára vonatkozó, kimondatlan állami törekvésekkel.

A német nyelv fontossága számos jelenkori magyarországi német irodalmi műben tematizálódott az évtizedek során, miközben az anyanyelvhez való viszony fokozatosan változott, lazult. A két világháború közötti időszakban született szerzők gyakran ünnepeyes hangnemben emlékeztették az olvasót a nyelv megőrzésének fontosságára, így Josef Kanter (szül. 1932) is, aki *Az anyanyelv (Die*

¹⁹ Rittinger, Engelbert: *Ich nahm die Feder....* In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 7.

Muttersprache) című versében a háború előtt született nemzedékekre jellemző, kissé szigorú stílusban szól:

Ne feledd anyanyelvedet,
és tedd meg a kötelességedet,
hogy megtaláld a belső békédet.

Vergiß ja deine Muttersprache nicht
und tue deine Pflicht,
dann findest du die innerliche Ruh.²⁰

Az évek során a nyelvhez való viszony jelentős változáson ment keresztül. A nyelv megőrzését közösségi feladatnak, szinte elkerülhetetlen kötelességnek tekintették, majd ezt a szigorú pozíciót felváltotta egy bensőségesebb, személyesebb megközelítés. A nyelvhez való hozzáállást emblematikus módon Angela Korb *Nyelv (Sprache)* című verse tükrözi. A Kanter után fél évszázaddal, 1982-ben született költőnő a versében a német nyelvhez való viszonyt szorosabb, szinte intimizáló sugalló módon jeleníti meg:

A nyelv az otthon,
a leghűségesebb szerető,
szóról szóra.
Megidézi a gyönyört,
csendben sír,
amikor félrelépek
És megbocsátja botlásaimat
egy bájos varázslattal,
a gyengédségével.

Sprache ist Heimat
die treueste Geliebte
von Wort zu Wort
Wonne herbeizaubernd
weint sie still
wenn ich fremdgehe
und verzeiht mein Stolpern
mit einem beglückenden Zauber
ihrer Zärtlichkeit.²¹

A vers érzelmi töltése és személyessége éles ellentétben áll a korábbi nemzedékek kötelességorientált felfogásával, a nyelv és intimitás kapcsolódásával az olvasó számára újfajta értelmezést kínál.

A magyarországi német irodalom szövegeiben megfigyelhető nyelvi attitűdváltozás minden bizonnyal több tényezőnek köszönhető. Ezek közé tartoznak az időközben bekövetkezett társadalmi és kulturális átalakulások, például a német nyelvoktatás javuló helyzete, a szerzők eltérő és immáron elérhető iskolázottsága, valamint egyéni kötődésük a költészethez és az irodalomhoz. Angela Korb esetében – szemben a korábban említett szerzőkkel – a német nyelv használata már nem számított tiltott vagy kockázatos tevékenységnek. Német nyelvű óvodába járt, és német nyelvű iskolákban tanult, majd germanisztika szakon végzett, ami alapvetően más tapasztalatokat nyújtott számára. Az azonban vitathatatlan tény marad,

²⁰ Kanter, Josef: *Die Muttersprache*. In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 67.

²¹ Korb, Angela: *Sprache*. In: *Mehrstimmig*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021. 197.

hogy a nyelv nem csupán visszatérő, hanem egyenesen központi témája a magyarországi német irodalomnak.

A haza fogalma a magyarországi német irodalomban

A nyelven kívül a haza is kulcsfontosságú eleme a magyarországi német identitásnak és irodalomnak is. A magyarországi német irodalom műveiben a haza olyan helyet vagy régiót jelöl, ahol az elképzelt lírai én él, és ahol biztonságban érzi magát. A történelmi körülmények ebben az esetben kedvezőek, ugyanis a kommunista korszak végét követően nem történt jelentős német elvándorlás Magyarországról Németországba, így nem meglepő módon a modern magyarországi német irodalomban Magyarországot pozitívan ábrázolják. Az 1970-es évek óta a magyar hazához való viszony ábrázolása lényegében nem változott, a kötődés bensőségessége is megmaradt.²²

A magyarországi német irodalom újjáéledésével párhuzamosan keletkeztek olyan művek, amelyek Magyarország méltatását és a hazához való belső kötődést fejezték ki. Az első próbálkozások az egész országot mint hazát ábrázolták, de emellett olyan művek is megjelentek, amelyek a szerzők szűkebb pátriájára, arra a vidékre koncentráltak, ahonnan a költő származott. A rendszerváltozás a művek földrajzi kötöttségében is módosulást hozott: az 1990 után publikált művekben már nem az egész ország, hanem csupán a szerzők által választott régió jelentette a „hazát”. Az 1970-es és 1980-as években született vallomások a mai olvasó számára patetikusknak tűnnek. Ennek egyik oka kétségtelenül az a bizonytalanság és félelem, amelyet a szerzők olyan népcsoport tagjaként élhettek meg, amelyet 1946 és 1948 között elűztek, kitelepítettek, és amelynek jogait évtizedeken keresztül korlátozták. Ez a történelmi-politikai háttér magyarázza azt a kényszert, amely arra ösztönözte a szerzőket, hogy a saját hazájukhoz való kötődésüket, Magyarországhoz való ragaszkodásukat emelkedett hangnemben fejezzék ki. Ezenkívül fontos szerepet játszott, hogy e szövegek szerzőinek az irodalmi példaképei kivétel nélkül a 19. századból származtak, akik műveit a hazafiasság jellemezte. Georg Fath *Hazám* (*Mein Vaterland*) című versében Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály szellemében fogalmazta meg a lírai én hazáért való önfeláldozását:

Sok minden történt már velem,
ami talán fájdalmat is okozott nekem.
Mégis mindig vigyáztál rám a veszélyben,
Mindig vigyáztál a sorsomra;

Ist mir so manches widerfahren,
was mir vielleicht auch weh getan.
So nahmst du stets doch in Gefahren
Dich immer meines Schicksals an;

²² V.ö. Hammer Erika: *Welche Heimat?* In: *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik*, 2021. 101–116. (főleg: 102–104).

Én is kész vagyok odaadni magam neked,
Ha hívsz engem, minden bátorsággal.
A te bajodban még az életet is,
Vérem utolsó maradékát...

Bin auch bereit, mich dir zu geben
So du mich rufst, mit ganzem Mut.
In deiner Not, selbst auch das Leben,
den letzten Rest von meinem Blut...²³

Hasonló viszonyulást mutatnak Engelbert Rittinger és Josef Mikonya (1928–2006) versei is, mint például az *A mi zászlónk (Unsere Fahne)*²⁴ vagy az *A magyarországi németek dala (Lied der Ungarndeutschen)*,²⁵ valamint a *Magyarország az én hazám (Ungarn ist mein Vaterland)*.²⁶ Az 1970-es, 1980-as években íródott magyarországi német versekben Magyarország továbbra is a haza szerepét tölti be, de a költők most már konkrétan a vidéki hazát, a szűkebb régiót, származási helyüket is versbe foglalják. A 20. század politikai és történelmi hányattatásai által kiváltott bizonytalanságot ellensúlyozandó Georg Fath *Tettye*²⁷ és Wilhelm Knabel (1884–1972) *Bonyhádroz (An Bonyhád)*,²⁸ illetve később németesített városnévvel *An Bonnhard*²⁹ című művei mind történelmi perspektívát („hány ezer év”, „ezer év kultúrája”), mind megnyugtató, idillikus vidékképet nyújtanak. E versek az optimizmus és az idealizálás jegyében mutatják be a szerzők szűkebb hazáját, elkerülve minden olyan hangnemet, amely a haza elégtelenségét vagy kritikáját fejezi ki.

A költői művek hazaábrázolása az 1990-es évektől differenciáltabbá vált. A költemények helyszíne továbbra is a szerzők szűkebb környezete, de e környezettel szemben immáron kritikák és fenntartások is megfogalmazódnak. Az összetettebb mondanivaló modernebb köntösben jelenik meg. Koloman Brenner (szül. 1968) *Sopron (Ödenburg)* című verse, Angela Korb Pécs (*Fünfkirchen*) című műve, valamint Josef Michaelis (szül. 1955) *Frankenstadt/Baja* és Robert Becker (szül. 1970) Pécs (*Fünfkirchen*) című versei mind olyan érzelmeket közvetítenek, amelyek ellentmondásosak, ugyanakkor eltérnek a hagyományos költészeti formáktól: a kötött strófáktól és metrikai sémáktól.

²³ Fath, Georg: *Mein Vaterland*. In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 23–24.

²⁴ Rittinger, Engelbert: *Unsere Fahne*. In: *Bekenntnisse – Erkenntnisse. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1979. 91.

²⁵ Rittinger, Engelbert: *Lied der Ungarndeutschen*. In: *Jahresringe. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984. 329.

²⁶ Mikonya, Josef: *Ungarn ist mein Vaterland*. In: *Jahresringe*. 1984. 270.

²⁷ Fath, Georg: *Tettye*. In: uő: *Stockbrünnlein*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977. 46.

²⁸ Knabel, Wilhelm: *An Bonyhád. Neue Zeitung*, 1977. Nr. 15. 5.

²⁹ Knabel, Wilhelm: *An Bonnhard*. In: uő: *Zur Heimat zieht der Brotgeruch*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982. 55–56.

Az óhaza: Németország

A magyarországi németek esetében jogosan merül fel a kérdés, milyen szerepet tölt be Németország a közösség tudatában és önmeghatározásában, illetve létezik-e bármilyen formában „Németország-nosztalgia”? A magyarországi németek körében az egykori hazától való elidegenedés folyamata lezárult. Ez a jelenség nagyrészt annak az erős öntudatnak és büszkeségnek köszönhető, amely azon a meggyőződésen alapult, hogy önként vándoroltak ki Németországból, és saját erejükből új hazát teremtettek maguknak. Ez az öntudatos szemlélet ellene hatott a „német nosztalgia” kialakulásának.

Németország csupán mellékes szerepet kap a magyarországi német irodalomban, például Georg Wittmann már említett művében, *A fababa* című elbeszélésében is, amely a magyarországi német közösség történetének első jelentős irodalmi vázlataként vált ismertté. A mű első része 1973 és 1974 között jelent meg a *Neue Zeitung* hasábjain, a második rész 1979-ben a *Hitvallások – Felismerések (Bekanntnisse – Erkenntnisse)* című antológiában, míg az utolsó rész 1991-ben ismét a *Neue Zeitung* oldalain látott napvilágot.³⁰ Az elbeszélés figyelemre méltó abból a szempontból, hogy a régi haza, Németország ábrázolása mindössze néhány oldalt tesz ki, nosztalgikus megfogalmazásoknak nyoma sincs. A kivándorló szereplők részéről sem érzékelhető honvágy, ez a visszafogott szemlélet pedig a mű további részeiben is következetesen jelen van.

Az 1980-as évek végén a magyar kulturális életben a politikai enyhülés jelei mutatkoztak, ami lehetőséget teremtett Németország szélesebb körű ábrázolására és gyakori említésére a magyarországi német irodalomban is. Ezt a lehetőséget azonban az írók a mai napig alig használták ki. Sem az NDK, sem az NSZK nem voltak kiemelt témái a magyarországi német irodalomnak a rendszerváltás előtt. Ha elő is fordultak említések kelet- és nyugatnémet helyszínekről, azok mindig politikamentes kontextusban jelentek meg, mint például Potsdam, ami Josef Michaelis 1976-os *Potsdami lány (Mädchen aus Potsdam)* című szerelmes versében tűnik fel.³¹ Robert Becker is hallgat az óhazáról, ami különösen akkor tűnik fel, amikor a népcsoport egészének történelmi sorsát feldolgozó *Magyarországi német ballada (Ungarndeutsche Ballade)* című versében a következőképpen írja le a Németországhoz kapcsolódó múltat:

most elmondom nektek
egy népről a történetet,
mely végigutazott
le a Dunán, a tengerig,

ich will euch nun erzählen
von einem Volk die Mär
das runter ist gefahren
die Donau bis zum Meer

³⁰ A teljes elbeszélést ld. Wittmann, Georg: *Schwarze Wolken*. Budapest: VUdAK 2015. 150–184.

³¹ Michaelis, Josef: *Mädchen aus Potsdam*. In: uő: *Sturmvolle Zeiten*. Budapest: VUdAK 1992. 34.

reménységgel nehezen megrakodva,
a lelkük mélyén meghatódva,
így utaztak délre,
a kereszt vezette őket.

mit Hoffnung schwer beladen
die Seele tief gerührt
so zogen sie gen Süden
vom Kreuze angeführt

kövelték a hívást,
hogy földet és mezőt műveljenek,
hogy újra gyomlálják Magyarországot,
hogy kivágják a vadont

gefolgt sind sie dem Rufe
Land und Flur bebauen
das Ungarn neu zu jäten
Wildnis rauszuhauen³²

Németország itt is csak közvetve jelenik meg háttérként, mint a hazátlan (ó)haza, amelytől a magyarországi németek ősei elfordultak. Josef Michaelis 2001-es *Heimat-los* című verse szintén a régi haza motívumát dolgozza fel. Michaelis azt a körülményt emeli ki, hogy a Magyarországra induló német telepesek belső elszakadása a szülőföldtől már Németországban elkezdődött. A cím kétértelmű, egy szóban magyarra nem lehet lefordítani, mert egyszerre jelenti azt, hogy „hazátlan” („heimatlos”) és azt is, hogy „induljunk a hazába” („Heimat los”):

Még egyszer
meglátogatta
a templomot,
a temető összes sírját,
a szülőházát,
az alsó síkatorban.
Aztán végigment,
már mint egy idegen,
az utcákon.

Noch einmal
besuchte er
die Kirche
alle Gräber auf dem Friedhof
sein Elternhaus
in der unteren Gasse
Ging dann
schon als Fremder
durch die Straßen

Jacobus,
az őszám,
és felesége, Katharina,
három gyermekükkel
a Bruchsal melletti Ubstadtból
Magyarországra,
pontosan 250 évvel ezelőtt
azon az ibolyaillatban
ébredező tavaszi napon

Jacobus
mein Vorfahr
und seine Frau Katharina
mit drei Kindern
aus Ubstadt bei Bruchsal
nach Ungarn
genau vor 250 Jahren
an jenem im Veilchenduft
erwachenden Frühlingstag³³

³² Becker, Robert: *Ungarndeutsche Ballade*. In: uő: *Gebündelt*. Budapest: VUdAK 2013. 60.

³³ Michaelis, Josef: *Heimat-los*. In: *Mehrstimmig*. 2021. 61.

Hasonló módon azok a rendszerváltás után született szövegek sem vázolnak fel pozitív Németország-képet, amelyek a magyarországi németek 1946–48-as elűzésére fókuszálnak. 1998-ban, amikor már szabadon lehetett írni a témáról, Franz Sziebert történeteiben, például a *Megbízhatatlan? (Unzuverlässig?)* című kötetben publikált (*A hazatérés*) *Die Heimkehr* című elbeszélésében megjelenik az elűzetés, az úgynevezett „kitelepítés”. A szerző azonban nem tér ki Németországra, ahová a kitelepítettek kerültek.³⁴ A kötet többi szövegében is a figyelem Magyarországra, a magyar hazába való visszatérésére irányul, Németországról nem esik szó.

A kortárs Németországgal szembeni szkepticizmus, elutasítás és szomorúság érzésének irodalmi artikulálására az egyik leglátványosabb példa Robert Hecker (szül. 1963) 2002-es *Németország, te anyaországom (Deutschland du mein Mutterland)* című verse. Hecker anyai ágon kötődik Németországhoz, hiszen édesanyja Zwickauból származik, ám Hecker Magyarországon született, itt nőtt fel, és itt dolgozott lelkészként Szolnokon. A vers a magyarországi németek kiábrándulását írja le abból a Németországból, amely nem tud, nem akar velük bármit is kezdeni. A vers tulajdonképp nem is Németországról szól, hanem a lírai én lelkiállapotáról:

Évekkel ezelőtt, igen, azt hittem,
csak vendég vagyok itt.
Még a tekintetem is, ami nálad maradt,
vágyat ébresztett bennem.

Noch vor Jahren, ja da meinte
Ich, hier nur als Gast zu sein.
Auch mein Blick, der bei dir weilte,
Flößte mir die Sehnsucht ein.

Gondolatokat és érzéseket gyűjtöttem itt,
az emberi lét színeit,
és vártam, reméltem, hogy valaki hívni fog,
hogy közös otthonba építsen őket.

Ich sammelte hier Ideen und Gefühle,
Die Farben eines menschlichen Seins,
und wartete, hoffte, daß mich jemand rufe,
um sie einzubauen ins gemeinsame Haus.

A felkérés elmaradt.
Az ajtó bezárult.
Én pedig, a szürke egér,
álltam előtte és szégyelltem magam.

Die Anfrage blieb aus.
Die Türe, sie sperrte sich.
Und ich, die graue Maus,
stand vor ihr und schämte mich.³⁵

Összefoglalás

A modern magyarországi német irodalom alapjában véve a 17–18. század folyamán Magyarországra érkezett németek leszármazottjainak irodalmát jelenti. Ez az irodalmi hagyomány nem támaszkodik a 20. század közepéig Magyarországon

³⁴ Sziebert, Franz: *Die Heimkehr*. In: uő: *Unzuverlässig?* Budapest: LDU 1998. 18–23.

³⁵ Hecker, Robert: *Deutschland du mein Mutterland*, In: *Mehrstimmig*. 2021. 106.

létező német nyelvű urbánus polgári irodalomra. A német nyelvű értelmiség asszimilációja a magyar nyelvi kultúrához, valamint a magyarországi zsidóság német nyelvet használó részének tragikus sorsa hozzájárult ahhoz, hogy a német nyelvű kultúra szinte teljesen megszűnt Magyarországon. Így a vidéken élő, különböző német nyelvjárásokat beszélő közösségek váltak a magyarországi német identitás és irodalom meghatározó képviselőivé. Ezek a közösségek őseik döntése révén hagyták el Németországot, és önálló egzisztenciát teremtettek maguknak választott hazájukban, Magyarországon.

A modern magyarországi német irodalom újjászületése az 1970-es években kezdődött, az első német nyelvű kötet 1974-ben jelent meg. Ennek az irodalomnak két meghatározó témája van: a német nyelv és a magyar haza. Míg a nyelv a német köznyelvet, a haza egyértelműen Magyarországot jelenti. Paradox módon, bár a közösség, a szerzők elsőként elsajátított (anya)nyelve egy német nyelvjárás volt, az irodalmi alkotások szinte kizárólag német köznyelven születnek. Ez a nyelvválasztás igazodik a német kulturális hagyományokhoz, miszerint a sztenderd nyelv alkalmasabb a komoly témák kifejezésére, míg a nyelvjárások inkább humoros vagy könnyedebb tartalmakhoz társulnak.

A hazához való viszony tekintetében a magyarországi német irodalom Magyarországot tekinti otthonának. Németország csak mellékes szerepet játszik, nem jelenik meg a hazaként. A régi haza iránti nosztalgia vagy vágyakozás gyakorlatilag hiányzik ebből az irodalomból. Az 1970-es években a haza fogalma egész Magyarországot jelentette, később azonban ez a kép idealizált régióábrázolásokra szűkült. Az 1990-es évektől kezdve ezek a régiók, városok differenciáltabb megközelítésben jelennek meg az irodalmi művekben.

A modern magyarországi német irodalom az elmúlt ötven évben jelentős fejlődésen ment át: a 19. századi irodalmi eszményektől és formai elvárásoktól fokozatosan eljutott a kortárs irodalom szellemiségéhez, stílusához és szabadságához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anoním: Greift zur Feder! *Neue Zeitung*, 12. Januar 1973. Nr. 2. 5.
- Bechtel, Helmut Herman: Eine interkulturelle literarische Landschaft. Die Repräsentationen des Fremden in der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur. Hamburg: disserta, 2018.
- Bechtel, Helmut Hermann – Szendi, Zoltán: Tradition und Modernität in der ungarndeutschen Literatur. 2014. <http://lehrbuch.udpi.hu/> (Utolsó letöltés: 2022. november 11.)
- Becker, Robert: *Gebündelt*. Budapest: VUdAK, 2013.
- Becker, Robert: *Ungarndeutsche Ballade*. In: uő. *Gebündelt*. Budapest: VUdAK, 2013. 60.
- Bekanntnisse – Erkenntnisse. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1979.
- Fath, Georg: *Mein Vaterland*. In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 23–24.
- Fath, Georg: *Stockbrünnlein*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977.
- Fath, Georg: *Tettye*. In: uő. *Stockbrünnlein*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977. 46.
- Hammer Erika: *Welche Heimat?* In: *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik*. 2021. 101–116.
- Hecker, Robert: *Deutschland du mein Mutterland*. In: *Mehrstimmig*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021. 106.
- Jahresringe. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984.
- Kanter, Josef: *Die Muttersprache*. In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 67.
- Knabel, Wilhelm: An Bonyhád. *Neue Zeitung*, 1977. Nr. 15. 5.
- Knabel, Wilhelm: *Zur Heimat zieht der Brotgeruch*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.
- Knabel, Wilhelm: *An Bonnhard*. In: uő: *Zur Heimat zieht der Brotgeruch*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982. 55–56.
- Knipf, Elisabeth – Müller, Márta: Aktuelle Fragen der deutschen Minderheitenforschung in Ungarn. *Linguistica*, 60(2), 2020. 65–78.
- Knipf, Elisabeth – Müller, Márta: Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM). In: Lenz, Alexandra N. – Stöckle, Philipp (Hrsg.): *Germanistische Dialektlexikographie zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2021.
- Korb, Angela: *Sprache*. In: *Mehrstimmig*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021.
- Lambrecht, Horst: Anmerkungen zur ungarndeutschen Literatur nach 1945. *Neue Zeitung*, 15. Juni 2001, Nr. 24. 11.
- Mehrstimmig*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021.

- Metzler, Oskar: *Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1985.
- Michaelis, Josef: *Sturmvolle Zeiten*. Budapest: VUdAK, 1992.
- Michaelis, Josef: *Mädchen aus Potsdam*. In: uő: *Sturmvolle Zeiten*. Budapest: VUdAK, 1992. 34.
- Michaelis, Josef: *Heimat-los*. In: *Mehrstimmig*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021. 61.
- Mikonya, Josef: *Ungarn ist mein Vaterland*. In: *Jahresringe*. 1984. 270.
- Pável, Rita: *Entwicklungsgeschichtliche Erwägungen zur ungarndeutschen Literatur mit besonderer Berücksichtigung auf die zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Budapest: ELTE, disszertáció, 2006.
- Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története (a legrégebbi időktől 1848-ig)*. Budapest: Budavári Tudományos Társaság, 1926.
- Regner, Erika: *Ungarndeutsche Literatur: Neue Perspektiven?* Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bécs: Peter Lang, 2014.
- Rittinger, Engelbert: *Ich nahm die Feder...* In: *Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974. 7.
- Rittinger Engelbert: *Unsere Fahne*. In: *Bekenntnisse – Erkenntnisse. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1979. 91.
- Rittinger, Engelbert: *Lied der Ungarndeutschen*. In: *Jahresringe. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984. 329.
- Scherer, Anton: *Geschichte der donauschwäbischen Literatur von 1848 bis 2000*. Graz: Donauschwäbische Kulturstiftung, 2003.
- Spannenberger Norbert: *A magyarországi németek politikai mobilizációja*. In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes: *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Budapest: Argumentum, 2020. 126–142.
- Szabó, János: *Die ungarndeutsche Gegenwartsliteratur*. In: Gottzmann, Carola L. (Hrsg.): *Unerkannt und (un)bekannt. Deutsche Literatur in Mittel- und Osteuropa*. Tübingen: Francke, 1991. 281–298.
- Sziebert, Franz: *Unzuverlässig?* Budapest: LDU, 1998.
- Sziebert, Franz: *Die Heimkehr*. In: uő: *Unzuverlässig?* Budapest: LDU 1998. 18–23.
- Tarnói, László: *Schnittpunkte. Literarisches Leben des deutschsprachigen Ungarn um 1800*. Budapest–Párizs: L'Harmattan, 2020.
- Tiefe Wurzeln*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974.
- Wild, Friedrich: Sektion der Deutschschreibenden. Greift zur Feder! *Neue Zeitung*, 18. Februar 1972. Nr. 7. 2.
- Wittmann, Georg: *Schwarze Wolken*. Budapest: VUdAK, 2015.
- Wittmann, Georg: *Die Holzpuppe*. In: uő: *Schwarze Wolken*. Budapest: VUdAK, 2015, 150–184.

A MAGYARORSZÁGI NÉMET IRODALOM LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓI

IRODALMI MŰVEKET MEGJELENTETŐ PERIODIKUMOK

Neue Zeitung, hetilap, 1957 óta.

Deutscher Kalender. Jahrbuch der Ungarndeutschen, évkönyv, 1957 óta.

Signale, a *Neue Zeitung* irodalmi melléklete, 1984 óta.

AZ ANTOLÓGIÁK KRONOLOGIKUSAN

Tiefe Wurzeln. Budapest: Tankönyvkiadó, 1974.

Die Holzpuppe. Ungarndeutsche Erzählungen. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977.

Das schönste Erbe. Budapest: Tankönyvkiadó, 1978.

Bekenntnisse Erkenntnisse. Budapest: Tankönyvkiadó, 1979.

Igele-Bigele. Budapest: Tankönyvkiadó, 1980.

Jahresringe. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984 és 1986.

Tie Sproch wiedergfune. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.

Das Zweiglein. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.

Bekenntnisse eines Birkenbaumes. Dortmund: RWAG Dienste & Verlag GmbH, 1990.

Nachrichten aus Ungarn. Das Zweiglein. Anthologie junger ungarndeutscher Dichter. Hildesheim, Zürich und New York, 1991.

ELTE-Chrestomathie 5. Texte ungarndeutscher Gegenwartsautoren. Budapest: ELTE, 1994.

Die Erinnerung bleibt, Donauschwäbische Literatur seit 1945, Eine Anthologie, Band 1. Sersheim: Hartmann Verlag, 1995.

Kinderstimmen. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

Die Erinnerung bleibt. Donauschwäbische Literatur seit 1945, Eine Anthologie, Band 2. Sersheim: Hartmann Verlag, 2000.

Literatur und Kultur im Königreich Ungarn um 1800. Im Spiegel deutschsprachiger Prosatexte. Budapest: Argumentum, 2000.

Die Erinnerung bleibt. Donauschwäbische Literatur seit 1945, Eine Anthologie, Band 3. Sersheim: Hartmann Verlag 2004.

Erkenntnisse 2000. Ungarndeutsche Anthologie. Budapest: VUdAK 2005.

Seitensprünge. Wien–Bozen, 2009.

Die Erinnerung bleibt. Donauschwäbische Literatur seit 1945, Eine Anthologie, Band 4. Sersheim: Hartmann Verlag, 2009.

Reigöd vum Weidepam. Kaanr Vrzählstickr. Budapest: Neue Zeitung Stiftung, 2011.

- Die 5. deutschsprachige Literatur, heute. Deutsche Gegenwartsliteratur in Rumänien und Ungarn.* Temesvár: Cosmopolitan Art, 2013.
- Stille Winkel / Csendzugok.* Budapest: VUdAK, 2017.
- Kinderreime und Sprüche aus Werischwar.* Pilisvörösvár: Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2017.
- Mehrstimmig. Anthologie.* Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021.
- Fißje, Fißje. Tapp, Tapp, Tapp... Kinderreime aus Nimmesch.* Himesháza Német Önkormányzat, 2021.

Egyes szerzők önálló kötetei:

- Adelsberg, Franz: *Von Ungarn herüber.* Stuttgart: Unsere Post Verlag, 1958.
- Arnold, Christina: *Wolki und ihre Freunde.* Budapest: VUdAK, 2019.
- Áts, Erika: *Gefesselt ans Pfauenrad.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1981.
- Áts, Erika: *Lied unterm Scheffel.* Budapest: VUdAK, 2010.
- Bauer, Maria: *Gedichte, Bekenntnisse und volkstümliche Geschehnisse.* Kaposvár, 2003.
- Bayer, Béla: *Graublau.* Szekszárd: Illyés Gyula Megyei Könyvtár, 1996.
- Bayer, Béla: *Spiegelscherbe.* Szekszárd: Babits-Verlag, 1999.
- Bayer, Béla: *Assymetrie.* Szekszárd: Kerényi Verlag, 2000.
- Bayer, Béla: *Opalkugel der Liebe.* Stuttgart: Rara Avis Publishing, 2000.
- Bayer, Béla: *Auf den Schanzen der Seele.* Szekszárd: Kerényi Verlag, 2001.
- Bayer, Béla: *Dort drüben.* Szekszárd: Kerényi Verlag, 2002.
- Bayer, Béla: *Resümee.* Geograph: Homburg, 2006.
- Bayer, Béla: *Herausforderungen. Kurzprosa.* Geograph: Homburg, 2006.
- Bayer, Béla: *Diesseits der Milchstraße.* Geograph: Homburg, 2009.
- Bayer, Béla: *Unbedeckt.* Geograph: Homburg, 2012.
- Becker, Robert: *Faltertanz.* Budapest: VUdAK, 1997.
- Becker, Robert: *Gebündelt.* Budapest: VUdAK, 2013.
- Becker, Robert: *Firlefan.* Budapest: VUdAK, 2023.
- Becker, Robert: *Ti Hausschlange.* Budapest: VUdAK, 2023.
- Becker, Robert: *Verkehrte Welt / Fordított világ.* Budapest: Fővárosi Német Önkormányzat, 2014.
- Becker, Thomas: *Durch die Hölle.* Kismányok: Kismányoki Német Önkormányzat, 2021.
- Bradean-Ebinger, Nelu: *Budapester Resonanzen.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1986.
- Bradean-Ebinger, Nelu: *Auf der Suche nach. ... Heimat.* Budapest, 1995.
- Bradean-Ebinger, Nelu: *Bekenntnisse eines Mitteleuropäers.* Budapest: Masszi Kiadó, 2001.
- Brenner, Koloman: *Sehnlichst.* Budapest: VUdAK, 2007.

- Fath, Georg: *Stockbrünnlein*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977 és München, 1984.
- Fischer, Ludwig: *Auf weiten Wegen. Erzählungen*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1983.
- Fischer, Ludwig: *Die Erinnerung bleibt*. Nemesnádudvar: Nemesnádudvar Község Önkormányzata, 2009.
- Fischer, Ludwig: *Der Rasen*. Norderstedt: Books on Demand, 2013.
- Erzsébet Kállai-Kovács: *Alle sind Verwandte*. Tatabánya, 2011.
- Kanter, Josef: *Josef Kanter*. Würzburg, 1992.
- Kanter, Josef: *Gefesselt an die Vergangenheit*. 2001.
- Klotz, Maria: *Stufen*. Miskolc: Irodalmi Rádió, 2021.
- Knabel, Wilhelm: *Zur Heimat zieht der Brotgeruch*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.
- Koch, Valeria: *Zuversicht*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1982.
- Koch, Valeria: *Sub rosa*. Pécs, 1989.
- Koch, Valeria: *Wandlung*. Budapest: VUdAK, 1993.
- Koch, Valeria: *Stiefkind der Sprache*. Budapest: VUdAK, 1999 és 2008.
- Marcsik-Neuberger, Grete: *Heidelieder*. Wieselburg-Ungarisch Altenburg, 1996.
- Marcsik-Neuberger, Grete: *Kein Weg ohne Ausweg*. Wieselburg-Ungarisch-Altenburg, 2001.
- Márnai-Mann, Nikolaus: *Iwer Hiwel und Sand*. Literarischer rundbrief, Nr. 4. Budapest: Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen, 1983.
- Márnai-Mann, Nikolaus: *Ich pin a Schwob*. Győr, 1989.
- Márnai-Mann, Nikolaus: *Hometskschichten*. Budapest: Verband der Ungarndeutschen, 1993.
- Michaelis, Josef: *Zauberhut*. Budapest: Tankönyvkiadó 1991, Budapest: Verband der Ungarndeutschen, 1994 és Budapest: LdU, 2001.
- Michaelis, Josef: *Sturmvolle Zeiten*. Gedichte 1976–1990. Budapest: VUdAK, 1992.
- Michaelis, Josef: *Treibsand*. Budapest: VUdAK, 2004.
- Michaelis, Josef: *Zauberhut / Varázscylinder*. Budapest: Német Önkormányzat, 2005 és Villány: J.M., 2008.
- Michaelis, Josef: *Der verlorene Schatz / Az elveszett kincs*. Villány: J.M., 2008. és 2016.
- Michaelis, Josef: *Symbiose*. Villány: J.M., 2015.
- Michaelis, Josef: *Regenbogen*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021. és 2022.
- Michaelis, Josef: *Tierkonzert*. Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2023 és 2025.
- Mikonya, Josef: *Krähen auf dem Essigbaum*. Budapest: VUdAK, 1994.
- Oppermann, Heinrich: *Erinnerungsgarten*. Norderstedt: Books on Demand, 2013.

- Raile, Stefan: *Dachträume*. Budapest: VUdAK, 1996.
- Raile, Stefan: *Die gehenkten Puppen*. Herdecke, 2001.
- Raile, Stefan: *Die Melone im Brunnen*. Mitteldeutscher Verlag: Halle, 2004.
- Raile, Stefan: *Von Vaskút nach Görlitz oder Sehnsucht nach Schneewittchen*. Göttingen : HeRaS Verlag, 2018.
- Raile, Stefan: *Verlorene Heimat*. Berlin: HeRaS Verlag, 2020.
- Rittinger, Engelbert: *Mir ungrische Schwowe*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1985.
- Rittinger, Engelbert: *Verschiedene Verhältnisse*. Budapest: VudAK, 2001.
- Sziebert, Franz: *Unzuverlässig?* Budapest: LdU, 1998.
- Thomann, Martin Anton: *Die Glaskugel*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.
- Vágvölgyi, Éva: *Die goldene Blume*. Budapest, 1989.
- Vezekényi, Fanni: *Wie schaffte sich Alois ein Gehäuse?* Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021.
- Wittmann, Georg: *Am Burghügel*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.
- Wittmann, Georg: *Schwarze Wolken*. Budapest: VUdAK, 2015.
- Zeltner, Franz: *Ich bin nur, wie ich bin*. Literarischer rundbrief, Nr. 5. Budapest: Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen, 1985.
- Zeltner, Franz: „Dahoam”. Sopron: Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2022.